

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94: 316. 34 (38)

ОРГАНИ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ДО ЕЛЛІНІСТИЧНОГО ПЕРІОДУ

Алешкевич Я.А. (Ужгород)

Стаття присвячена характеристиці та аналізу основних органів влади та управління, які існували у стародавній Греції з найдавніших часів до початку елліністичного періоду.

У ній розповідається про природу появи певних посад, зазначається обсяг повноважень тогочасних посадовців, форми та методи прийняття рішень. Характеризується процес запровадження контролю з боку громадянської общини за діяльністю правителів і чиновників та форми покарання безвідповідальних посадовців. Періодично зустрічається інформація про так звані зовнішні ознаки посадовців. В статті неодноразово відзначається специфіка давньогрецького суспільства, в межах якого знайшли своє поєднання як елементи монархізму й аристократизму, так і елементи справжнього народовладдя. Участь у засіданнях Народних зборів була чи не єдиною можливістю з боку рядового населення шляхом різних форм голосування впливати на прийняття рішень.

Ключові слова: органи влади та управління, посадовці, аристократизація Греції, Народні зібрання, колегії вищих чиновників, стародавня Греція.

Безумовно, тема влади та її використання була та є однією з ключових для будь-якого періоду історії, у тому числі й для історії стародавньої Греції. Названа проблематика є дуже важливою, враховуючи її багатогранність та суперечливість.

Автор статті пропонує докладніше зупинитися на характеристиці органів влади та управління, які існували та функціонували у давньогрецьких полісах. Цікаво, але при відносній різноманітності давньогрецьких полісів їх органи влади й управління вражають своєю однотипністю.

Вочевидь, найдавнішим уособленням владиних повноважень у стародавніх греків була особа царя. Басилей (басилевс), дослівно з грецької – «вождь» [9, с.157]. Достеменно відомо, що так своїх правителів називали мешканці Мікен – одного з найдавніших осередків давньогрецької державності. У Гомерівський період «басилеями» називали голів племен, які уособлювали військову, жрецьку та судову влади. Басилеї гомерівських часів спочатку обиралися, а потім їх влада стала спадковою. Титул продовжував існувати й після ліквідації монархічного правління у більшості давньогрецьких полісів. Наприклад, в Афінах, де монархія була ліквідована однією з найперших, цей титул був успадкований одним з архонтів. У Спарті цей титул входив до переліку титулів місцевих царів. У добу еллінізму «басилеями» називали будь-якого монарха, а у Візантійській імперії це був офіційний титул імператора [7, с.101].

Розглянемо, що входило до складу компетенції давньогрецького басилея:

- по-перше, постать царя була уособленням цілої общини у сакральному розумінні (цар був її представником перед богами, приносив від імені общини жертви богам, зрештою, його особа теж вважалася сакральною [1, с.150]) – царі не вагаючись заявляли про своє божественне походження від певного бога чи героя [12, с.180];

- по-друге, цар являв собою вищого суддю та вирішував усі суперечливі справи (однак є нюанс – Гомер згадує про такий обов'язок царя в «Одіссеї», але в «Іліаді» судові тяжби вирішує рада старійшин. Дослідники припустили, що спочатку прерогатива судочинства могла належати общинному судові, а потім ці обов'язки перебрав на себе басилевс);

- по-третє, цар уособлював військову могутність общини (під час походів ми бачимо царів на чолі общинного війська);

- по-четверте, цар мав володіти гідним його статусу особистим розумом та хоробрістю.

Давньогрецькі басилеї мали й зовнішні ознаки. До них ми відносимо так звані царські регалії – палицю, яку на набалдашнику прикрашало зображення орла (символ Зевса), специфічні кольори розкішного одягу (не лише пурпурового кольору, а й зеленого) [9, с.158].

Зрештою, царі стародавніх греків мали й так звані матеріальні переваги – окремий палац в укріпленій частині поселення, особлива ділянка землі великого розміру (своєрідний зародок домініального землеволодіння), судові побори та левова частка військової здобичі.

Однак, при цьому не варто проводити прямі паралелі між давньогрецькими басилеями та східними володарями. Східні фараони, царі та імператори демонстрували усю повноту своєї

влади, що ми трактуємо як деспотичне правління. На відміну від Сходу давньогрецький басилей вважався «першим серед рівних», демонструючи своєрідний демократизм своєї влади. Пригадаємо легендарного Одиссея, який обробляє поля, будує будинок, виготовляє меблі своїми руками, пригадаємо не менш легендарну Пенелопу, яка поруч із своїми рабинями займається вичавлюванням оливкової олії чи ткацтвом. Навіть у війську існувала умовна рівність і до царя можна було звернутися за іменем, а сам цар вживав назву «гетайри» - «товариші» по відношенню до своїх підлеглих [7, с.166]. До речі, такий варіант звернення проіснував у греків аж до завершення доби еллінізму.

Тим не менш царська влада зникла. Що ж призвело до цього? Причини ліквідації монархії полягали, з одного боку, в ускладненні царських обов'язків, позаяк до колишніх трьох функцій (жрецької, військової та судової) приєднувалися і різні адміністративні обов'язки. До цього слід додати й просте виродження царських родів. Додамо, що монархія не зникла одночасно і не в усіх полісах. Наприклад, у Коринфі владу привласнили собі представники одного аристократичного роду - роду Вакхїадів, і збори його членів стали осередком влади цього могутнього міста – чим не завуальована монархія.

У Спарті фактично до кінця незалежної історії цього полісу зберігався інститут царської влади. Спартанські царі, а їх було два, мали не лише пожиттєву, але й спадкову владу. Обидва царі походили з впливових спартанських родів – Агеадів та Еврипонтидів [2, с.199]. Названі роди мали чим пишатися, оскільки їх предки були нащадками двох братів-близнят - Еврісфена і Прокла, нащадків Геракла в п'ятому поколінні [12, с.175].

Не зважаючи на легендарне походження від спільного предка, представники обох родів інколи досить відверто ворогували між собою. У дослідників склалося відчуття, що самі спартанці були зацікавлені у підтриманні цієї ворожнечі, оскільки вона суттєво послаблювала царську владу.

Спартанські царі виступали з промовами на народних зібраннях, але не очолювали їх. Під час голосування вони мали так само як і всі лише один голос. Кожний місяць царі промовляли клятву вірності спартанським законам, а кожні 9 років вони проходили випробування на «професійну придатність» через посередництво Дельфійського оракула, який «визначав» придатність царя виконувати свої обов'язки [3, с.25].

Одним з таких невід'ємних обов'язків було керівництво військовими загонами. Постійні війни та заколоти сприяли тому, що значна частина спартанських царів закінчувала своє життя насильницьким шляхом. Загибель царя під час виконання обов'язків (наприклад, під час війни)

вважалось великою трагедією. В Лакедемоні проголошували 11-денну жалобу, під час якої заборонялося здійснювати будь-яку господарську діяльність, тіло царя клали у дїжку та заливали медом, дїжку возили по містах та селищах, населення яких повинно було виказувати пошану померлому та сум з приводу його смерті. Досить дивно на це дійство реагували ілоти – вони повинні були дряпати собі обличчя, виривати волосся та розривати одяг.

Простота побуту та демократизм стосунків, які демонстрували давньогрецькі басилейі, не йшли у жодне порівняння із головною ознакою доби їх правління – їх влада була обмежена (доповнена) існуванням інших владних інституцій, таких як «буле» [3, с.36]. З грецької мови назва «буле» перекладається як «рада» [8, с.29]. У монархічний період рада складалася з із старійшин, які разом із царем обговорювали всі пропозиції, що пізніше виносилися на розгляд Народних зборів. Дослідники погоджуються із тим, що це був дорадчий орган влади, мета якого виступати в ролі етичного та правового обмежувача влади царя. Наприклад, кожна процедура жертвоприношення завершувалася пригощанням учасників м'ясом жертвовної тварини, цар мав запросити на цю процедуру членів ради та розподілити між ними м'ясо. Під час суду цар повинен був оточити себе членами ради – своєрідними «засідателями». Під час війн цар мав постійно обговорювати із членами ради усі бойові дії та плани. З цією метою він збирав свою раду у військовий час в своєму наметі, а в мирний — або на майданчику перед палацом, або в особливому приміщенні палацу (наприклад, тронний зал в палаці Міноса у Кноссі).

Після ліквідації монархії в давньогрецьких полісах розпочався процес, який здобув назву: «аристократизація Греції».

Ще у добу пізньої монархії у царів з'являються помічники: полководці (полемархи), адміністратори (архонти), законотворці (фесмофети). Фактично єдине, що залишилося за царями – це жрецькі функції. Чисельні помічники мали аристократичне походження і спочатку займали свої посади пожиттєво (як й цар), однак пізніше (орієнтовно з VII ст. до н.е.) в наслідок конкуренції між аристократами за посади з'являються ознаки їх тимчасовості та колегіальності.

Аристократія продовжувала займати панівне становище тільки з тією різницею, що відтепер вся влада повністю належала їй. Інколи по відношенню до аристократів застосовують епітет «вершники». Однак, його не варто сприймати буквально як «людина верхи на коні». В Греції «вершниками» називали тих, хто володів конями (в ті часи худоба та коні – це основне мирило багатства). Для випасання тварин потрібна земля у вигляді пасовищ. Отже, власник великих стад

водночас був і великим землевласником. Саме тому в окремих полісах цей прошарок називали «геоморами» - з грецької дослівно «ті, що поділили землю» [10, с.240].

Представників вищого чиновництва називали архонтами. Архонт (з грецької - «начальник», «правитель» [9, с.122]) – найвпливовіша, спочатку спадкова, потім пожиттєва, а з часів архаїки – виборна посада [13, с.29]. Так, в Афінах замість одноосібного, спадкового царя з'явилася ціла колегія з дев'яти річних архонтів. Вона складається з архонта-епоніма, архонта-басилея, архонта-полемарха і шести фесмофетів.

Архонт-епонім володів найвищою судовою владою, його ім'ям називався рік (так стародавні греки вели своє літочислення). Архонт-басилей займався релігійними справами (пережиток повноважень колишнього царя), наприклад, організацією свят, жертвоприношень тощо. Архонт-полемарх контролював військову сферу та очолював військо під час війни. Архонти-фесмофети (6 осіб) були суддями у приватних конфліктах.

Чиновники, які відслужили свій рік в колегії автоматично зараховувалися до складу Ареопагу (з грецької – «пагорб Арея» [9, с.98]) - специфічна рада, оплот родової аристократії. Її засідання проводилися на пагорбі Арея (давньогрецького бога війни) неподалік від Акрополя (звідси й назва). Вважають, що цей оплот аристократії поступово перебирав на себе усю повноту політичної, судової та релігійної влади й навіть конкурував із Народними зборами. Така широка компетенція була притаманна Ареопагу до 462 р. до н.е., коли його функції звелися лише до розгляду судових справ, пов'язаних із навмисними вбивствами та злочинами на релігійному підґрунті.

«Аристократизація» Спарті мала свою специфіку. Нагадаємо, що тут збереглася монархічна (дуалістична) форма правління. Однак, царська влада у Спарті була обмеженою, враховуючи існування інших органів влади, наприклад, Герусії. Спартанські царі не лише не ліквідували цей владний осередок, вони самі входили до його складу.

Отже, Герусія (з грецької - «старець» [9, с.284) – це рада старійшин у Спарті та інших полісах дорійського походження. У Спарті вона складалася з 28 геронтів («старців») в віці від 60 років [11, с.64] та двох царів, які її очолювали. Герусії належала уся повнота законодавчої та виконавчої влади.

Досить оригінально відбувалися вибори до складу Герусії:

- створювалася комісія з спартанських громадян, яку замикали в ізольованому приміщенні;

- кандидат проходив крізь натовп спартанців, які його вітали вигуками або ображали;

- члени комісії не бачили кандидата, але чули задоволені чи невдоволені вигуки і, таким чином, орієнтуючись виключно на свій слух, висловлювалися за того чи іншого кандидата.

Ще одним специфічним органом влади з контролюючими функціями була колегія ефорів. Ефори (з грецької - «спостерігачі», «охоронці» [9, с.1279]) обиралися щороку з 755 р. до н.е. у кількості 5 осіб [6, с.31]. В компетенцію ефорів входило скликання Герусії, Народних зборів, контроль над державною скарбницею, організація військової та судочинства.

Ефори контролювали життя усіх спартанців, починаючи від новонароджених, закінчуючи царями. Відомо, що саме ефори приймали рішення щодо майбутнього новонародженої дитини. Ефори буквально вказували царям, що ті мають робити, контролювали їх дії, у тому числі й під час військових походів.

Афінські архонти, спартанські геронти та ефори – це все представники давньогрецької аристократії, які в силу свого походження були переконані у своїй могутності та доцільності. Для простих громадян був закритий доступ й у Буле.

До речі, цей архаїчний владний інститут ще продовжував існувати. Буле надовго пережила монархію. Наприклад, в архаїчних Афінах часів Солона (з 594 р. до н.е.) була реорганізована у Раду 400-т, а з часів Клісфена (з 509 р. до н.е.) – у Раду 500-т (по 50 осіб на кожну філу, які обиралися за жеребом з громадян перших трьох класів, які були старшими за 30 років і не мали права два рази поспіль обіймати цю посаду) [4, с.48]. Під час правління Перікла члени Буле – булевти почали отримувати за свою роботу заробітну плату – 1 драхму щодня. Буле займалася розв'язанням поточних справ, готували питання до розгляду на Народних зборах, контролювала законодавчу та адміністративну діяльність. У повному складі Буле збиралася досить рідко, але постійно засідали її підрозділи – пританії. Кожна пританія на своєму засіданні обирала головуючого – епістата, який мав чергувати вдень і вночі в приміщенні Булевтерія.

Наприкінці кожного року служби булевти звітували про свою роботу перед Народними зборами. Можна дуже обережно припустити, що Буле виконувала деякі функції сучасного уряду.

А що народ, прості громадяни грецьких полісів? Чи були вони представлені у владних інститутах. Відповідь – були. Головним осередком вияву волі рядових громадян були Народні збори. Дехто з дослідників саме в існуванні Народних зборів і вбачає елемент демократизму давньогрецького суспільства.

У ранньогрецькі часи їх називали спільною назвою – Агора. До речі, так само називали й головну міську площу, на якій відбувалося зібрання. У повсякденному стані це була торгова

площа, ринок, яка, зазвичай розміщувалася біля Акрополя чи у портовій частині міста. Ставши центром політичного життя, агора поступово прикрашалася комплексом громадських та культових споруд.

Достеменно не відомо, хто брав участь у таких зібраннях. Панує думка про те, що у зібраннях раннях Народних зборів брали участь усі вільні общинники. Також дискусійним залишається питання про компетенцію Народного зібрання. Вважають, що воно обов'язково скликалося напередодні та під час військових кампаній (наприклад, для оголошення війни чи переходу від облоги до наступу).

Ініціював скликання народного зібрання цар, який при цьому користувався послугами царських глашатаїв. Це були спеціально підібрані люди, які володіли звучним, потужним голосом. Царські глашатаї належали до привілейованої частини населення (їх небесним покровителем вважався бог Гермес, вони носили символ цього бога – металевий жезл із змійками, що робило їх особою недоторканою) [5, с.234].

Під час засідань Агори мав право виступати не лише цар, а й представник царської ради і, зрештою, будь-хто з присутніх. Перед виступом царський глашатай передавав людині царську палицю як символ того, що виступаючий є недоторканим і що його належить вислухати.

В добу архаїки Народні збори змінили свою звичну назву. Так, в Афінах їх почали називати Екклесія, у Спарті – Апелла, у Дельфах – Агора, в Аргосі – Алія.

Цікаво, що в Афінах офіційно саме Екклесії належала уся повнота законодавчої та виконавчої влади. До засідань допускалися лише громадяни, які були старші за 20 років. Збиралися учасники засідання на скелястій терасі Пнікса під Акрополем (з IV ст. до н.е. – у приміщенні театру). На її зібраннях обиралися та звітувалися посадовці, розглядалися важливі судові справи, проголошувалася війна чи оголошувався мир. Керували зібранням підзвітні їм булевти. Народні збори заслуховували зміст документів, які були заздалегідь підготовлені булевтами. Збори могли не лише погодитися, а й виступити проти,

вимагаючи внести суттєві зміни. Від імені демосу позицію висловлювали так звані «народні оратори» - «демагоги» (з грецької - «народний лідер»). Будь-який громадянин міг промовити сакральну формулу: «хто з громадян старших за 40 років бажає щось сказати корисне для народу?...» [5, с.249].

Спартанська Апелла мала поважний вік існування. На її засіданнях мали бути присутніми лише громадяни, які досягли 30-річного віку. Апелла скликалася ефорами один раз на місяць, її учасники обов'язково стояли (що засвідчує про нетривалість засідань) і до IV ст. до н.е. не мали права на дискусію. Фактично від Апелли вимагали затвердження тих постанов, які вже були підготовлені Герусією або колегією ефорів.

Нарешті, варто згадати й про органи влади нижчої ланки, ті, які самі не продукували рішень, але тим не менш, були важливою ланкою забезпечення безперебійного функціонування владного механізму. Мова йде про чисельні колегії, зокрема, про афінські, оскільки вони найбільш відомі та досліджені. Достеменно відомо, що:

- по-перше, усі посадовці в колегіях виконували свої обов'язки рівно один рік;

- по-друге, усі колегії базувалися на принципі колегіальності (зазвичай посадовців було 10);

- по-третє, в колегію потрапляли за жеребом, позаяк саме так трактувалася воля богів;

- по-четверте, кожний чиновник мав відповідати критеріям освіченості та природного розуму (своєрідна ілюзія того, що кожний чиновник має знайти вихід з скрутного становища, керуючись своїм розумом та здібностями);

- по-п'яте, члени колегій перебували під постійним контролем з боку вищих інституцій, які, в разі певних порушень чи зловживань, могли застосувати до конкретного чиновника санкції [14, с.148].

Наостанок слід додати, що починаючи із доби еллінізму, охарактеризована система органів влади та управління зазнала суттєвих трансформацій, враховуючи встановлення македонського панування та внутрішню еволюцію давньогрецької політичної системи.

1. Адкінс Л., Адкінс Р. Древняя Греция: Энциклопедический справочник / Л.Адкінс, Р.Адкінс. – М.: Вече, 2008. – 496 с.
2. Андреев Ю.В. Спарта как тип полиса // Античная Греция. Проблемы развития полиса: В.2 т. – Т.1: Становление и развитие полиса. – М.: Наука, 1983. – С. 194-216.
3. Античный полис / Отв. ред. В.В.Дементьева, И.Е.Сурков. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. – 240 с.
4. Аландский П.И. История Греции. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 264 с.
5. Гиро П. Быт и нравы древних греков. – Смоленск: Русич, 2000 – 624 с.
6. Глускина Л.М. Проблемы кризиса полиса // Античная Греция. Проблемы развития полиса: В.2 т. – Т.2: Кризис полиса. – М.: Наука, 1983. – С. 5-42.
7. Карпюк С.Г. Общество, политика и идеология классических Афин. – М., 2003.
8. Лісовий І.А. Античний світ у термінах, іменах і назвах. – Львів: Вища школа, 1988. – 200 с.
9. Любкер Ф. Иллюстрированный словарь античности. – М.: Изд-во Эскмо, 205. – 1344 с.

10. Словарь Античности: около 3600 статей / Г.В.Щеглов, В.Арчер. – М.: АСТ; Астрель, 2006. – 415с.
11. Строецкий В.М. Афины и Спарта. Борьба за гегемонию в Греции в V в. до н.э. (478-431 гг.). – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2008. – 291 с.
12. Суриков И.Е. Демократический полис и родословные аристократов: о некоторых особенностях генеалогической традиции в классических Афинах // Древнейшие государства Восточной Европы. 2002 год. Генеалогия как форма исторической памяти. – М., 2004. – С.175 – 188.
13. Суриков И.Е. Эволюция афинского архоната // Третья международная конференция «Иерархия и власть в истории цивилизаций»: Статьи и тезисы докладов. – Ч.2. – М., 2007. – С.28 – 48.
14. Шаму Ф. Цивилизация Древней Греции. – Екатеринбург: У-Фактория; - М.: АСТ МОСКВА, 2009. – 368 с.

РЕЗЮМЕ

ОРГАНЫ ВЛАСТИ И УПРАВЛЕНИЯ ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ ДОЭЛЛИНИСТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА

Алешкевич Я. А. (Ужгород)

Статья посвящена характеристике и анализу основных органов власти и управления, которые существовали в древней Греции с древнейших времен до начала эллинистического периода.

В ней рассказывается о природе появления некоторых должностей, определяется объем полномочий некоторых должностных лиц, формы и методы принятия решений. Характеризуется процесс установления контроля с боку гражданской общины за деятельностью правителей и чиновников и формы наказания безответственных чиновников. Периодически встречается информация про внешние отличия должностных лиц. В статье постоянно подчеркивается специфика древнегреческого общества, в котором присутствуют как элементы монархизма и аристократизма, так и элементы настоящего народовластия. Проявлением последнего были Народные собрания, участия в заседаниях которых были фактически единственной возможностью со стороны рядового населения путем разнообразных форм голосования влиять на принятие решений.

Ключевые слова: органы власти и управления, должностные лица, аристократизация Греции, Народные собрания, коллегии высших чиновников, древняя Греция.

SUMMARY

POWER ORGANS AND ADMINISTRATION IN ANCIENT GREECE IN PREHELLENIC PERIOD

Ya. Aleshkevich (Uzhhorod)

The article is based on the analyses of the main power organs and administration that existed in ancient Greece since ancient times up the beginning of Hellenic period.

The article considers the way how certain posts appeared in the society, the amount of responsibilities of those officials, forms and methods of decision making. The article gives the characteristics to the process of control usage by the public society for the rulers and officials and forms of punishment for irresponsible officials. The article also gives the information about so-called general signs of the officials. The article also stresses on the peculiarity of ancient Greek society, where monarchism and aristocratism combined as well as the elements of real democracy. The samples of democracy were people's meetings, where participation was the only chance for ordinary people to influence the decision making through the election.

Key words: power organs and administration, officials, Greeks aristocracy, people's meetings, ancient Greece.